

ระคนปนไปตลอด ทั้งเรื่อง ความแจ้ง อยู่ใน คำวินิจฉัย ของ กรรมการ ที่โปรดเกล้า ฯ ให้ลงไว้ต่อไป นี้แล้ว

ข้อ ที่ นาย กุหลาบ กดำ หาญเรียบเรียง หนังสือ อันเป็น ความเท็จ มิจริง นำ ขึ้น ทูลเกล้า ฯ ถวาย ดังนี้ นาย กุหลาบ มีความผิด ควร รับพระราช อาญา ถึง จำคุก แต่ ทรง พระ กรุณา อยู่ ว่า นาย กุหลาบ เป็นคนชรา มีอายุมาก แล้ว จึง โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน โทษ จำคุก ให้เป็น แต่ ภาคทัณฑ์ไว้

ห้ามอย่าให้ ใคร เชื้อถือเรื่องประวัติ สมเด็จพระสังฆราช ที่ นาย กุหลาบ นำ ความเท็จ มา เรียบเรียง ลง พิมพ์ไว้ นี้สืบไป

ประกาศ มา ณ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๐ เป็น วันที่ ๑๓๕๗๐ ในรัชกาล บัณฑิตยบนั้น

คำวินิจฉัย ของ กรรมการ

ด้วย มี พระบรมราช โองการ ให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวง นครวัดราชดิฐ พระยา ศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็น กรรมการ ได้ ส่วน ประวัติ ของ สมเด็จพระสังฆราช (ด่า) ที่ นาย กุหลาบ เรียบเรียง ทูลเกล้า ฯ ถวาย เมื่อคราว งาน พระ เมรุ สมเด็จพระสังฆราช นั้น แต่ประวัติ ของ สมเด็จพระสังฆราช ใน สมุดที่ พิมพ์ ทูลเกล้า ฯ ถวาย นั้น กับ ที่ เป็ดเฉย ใน สยาม ประเภท เดิม ๔ ตอนที่ ๑๐ ตั้งแต่ หน้า ๓๖๖ ถึง หน้า ๓๖๗ กล่าว ข้อความ มา ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้ง ส่วนอื่น ก็ ไม่เป็น อัน เกี่ยว กัน แต่ ก็ อ้างว่า เป็น หนังสือ ที่ได้ เรียบ เรียง ทูลเกล้า ฯ

ถวาย ทั้ง ๒ แห่ง แจ้ง อยู่ใน หนังสือ ๒ ฉบับ นั้น แล้ว ข้อ ที่ กล่าว มาก น้อย กว่า กัน อย่างไร แจ้ง อยู่ใน ใบ เทียบ หมายเลข ที่ ๑ นั้น แล้ว

เมื่อ ข้อความ ใน หนังสือ ๒ ฉบับ นั้น มาก น้อย กว่า กัน เช่น นั้น จึง ได้ เก็บ ข้อความ ใน หนังสือ ๒ ฉบับ นั้น รวม เข้า ด้วย กัน เป็น ๒ หมวด หัว ข้อ คือ เรื่อง สมเด็จพระสังฆราช หมวด ๑ ถึง ความ นอจจา เรียง สมเด็จพระสังฆราช หมวด ๑ แล้ว แด่ ได้ ใต้ ส่วน นาย กุหลาบ พึง คำ พยาน ตรวจ สรรพ หนังสือ ที่ เกี่ยว กับ เรื่อง นี้ แด่ สืบ ส่วน ความ เข้า ประกอบ แล้ววินิจฉัย ดัง ต่อไปนี้

๑ ข้อ ที่ กล่าว ตำดับ วงษ์ เจ้าพระยา ชำนาญบริรักษ์ หรือ เจ้าพระยาวิไชย ชำนาญยุทธ อ่าง ตำรา ชื่อ มหามุขมาตยา นฤต วงษ์ ๓๘ เล่ม สมุดไทย บทที่ ๖ หน้า ๘๖ ว่า ต้นฉบับ เดิม เป็น ของ เจ้า พระยา ศรีธรรมมาราช (บุญรอด) ซึ่ง เจ้า ของ ถวาย แต่ พระ เจ้า อัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมา นุชิตชิโนรส นั้น ได้ ความว่า ตำรานั้น ไม่เป็น ของ ที่มี อยู่จริง ด้วย เหตุ ทั้งหลาย ดัง ต่อไปนี้

ก กรรมการ ได้ ให้ นาย กุหลาบ นำ หนังสือ นั้น มา พิสูจน์ นาย กุหลาบ ได้ ส่ง หนังสือ ซึ่ง นาย กุหลาบ ตั้ง ชื่อ ว่า ต้นเหตุ ข้ำ ราชการ ผู้น้อย ได้รับ พระราชทาน เครื่อง ราช อิศริยยศ เป็น ฉบับ พิมพ์ ขนาด ยาว ๑๖ หน้า แต่ พิมพ์ ยกตะ ๔ หน้า ๓๐ ยก ซึ่ง นาย กุหลาบ ว่า พิมพ์ อ้าง อยู่ หนังสือ นั้น กล่าว ถึง เชื้อ สาย ของ ข้ำ ราชการ ซึ่ง นาย กุหลาบ เรียง เอง แต่ อ้างว่า ได้

คัดข้อ มาจากหนังสือ นั้น ๆ ก็คือหนึ่ง ไม่
ใช้หนังสือที่ ต้อง เกร ให้ส่ง

ข ในหนังสือ สยาม ประเภท ซึ่ง นายกุหลาบ
อ้างถึง ตำราหมาขมาตยานุกุลวงศ์ ว่า มีกี่เล่ม
สมุดไทย นั้น ก็ไม่ตง รอย กัน บางแห่ง
ก็ว่า ๑๖๖ เล่ม หรือ มีเสศ บางแห่งก็ ๑๐๐
เล่ม ถ้วน หรือ มีเสศ บางแห่งก็ ๑๓๘ เล่ม
บางแห่งก็ ๓๘ เล่ม ในสยาม ประเภทเล่มอะไร
ตอนที่อะไร กล่าวว่ามีกี่เล่ม แจ้ง อยู่ใน
ใบหมายเลขที่ ๒ นั้นแล้ว

ข ในหนังสือ สยาม ประเภท เล่ม ๒ ตอน
ที่ ๔ หน้า ๑๘๓ นายกุหลาบ กล่าว ว่า หนังสือ
ชื่อนี้ พระเจ้า อัยกาเธอ กรม ส้มเต๋จ พระ
ปรมาธิบดีชิโนรส ทรง เรียง ส่วนในเล่ม ๔
ตอนที่ ๑๖ หน้า ๓๓๗ กับ ๓๓๘ ต่อกัน นาย
กุหลาบ กล่าว ว่า หนังสือ ชื่อนี้ เจ้า พระยา ศรี
ธรรมาธิราช ถวาย พระเจ้า อัยกาเธอ กรม
สมเด็จพระ ปรมาธิบดีชิโนรส กล่าว ความ
ไม่ สัมกัน

ค ในหนังสือ สยาม ประเภท นายกุหลาบ
อ้าง ว่า มี หนังสือ นั้น อยู่ แต่กำลัง พิมพ์ เพื่อ จะ
ขายเป็นเล่มใหญ่เท่า กฏหมายถึง ๑๕ เล่ม แจ้ง
อยู่ในใบหมายเลขที่ ๓ นั้นแล้ว เมื่อ ออก
สยาม ประเภท เล่ม ๑ ตอนที่ ๑๑ นายกุหลาบ
ว่า พิมพ์ ไว้ ได้ถึง ๓๖ ยกแล้ว หนังสือที่ส่ง
พิสูตรนั้น แม้กล่าวถึง วงษ์ ขำ ราชการ ก็จริง
แต่เป็น ฉบับที่ นายกุหลาบ เรียงเอง ไม่ใช่ ต้น
เดิม ขนาด หน้า สมุดก็ ไม่ สัมกับ ที่กล่าว

ค นาย กุหลาบ เบิก ความ ในเวลาได้สวน
ว่า หนังสือ ชื่อ นี้ ไม่ใช่ เป็น หนังสือ เจ้า

ของ เดียว ดัง เช่น เข้าใจ กัน แต่เป็น หนังสือ
ฉบับ เดียว แต่มี ผู้แต่ง เพิ่มเติม วงษ์
ของ ตน เข้าไว้ต่อ ๆ กันมา รวม ๓๘ เล่ม
เท่านั้น เมื่อ ออกหนังสือ สยาม ประเภท
เล่มที่ ๑ เมื่อ คก ๑๑๖ นาย กุหลาบ ไม่
ได้ มี หนังสือ ชื่อนี้ ดัง ที่กล่าว ว่า ใน สยาม
ประเภท ในเล่มแรกตอนอัน มี แจ้ง ใน ใบหมาย
เลขที่ ๓ นั้นก่อนแล้ว เพราะ นาย กุหลาบ
ซึ่ง สมุดไทย ๆ จึง สูญ หาย ไปเสีย ด้วย
ไม่นำพาบ้าง นาย กุหลาบ ดอก ไว้แล้ว จึง
ใจ ทั้ง เสีย บ้าง เรื่อง ที่ ดอก นั้น ก็ เป็น บางวงษ์
แต่ นาย กุหลาบ เบิก ความ ต่อ ไปว่า ตำราเดิม
เขา ว่า ไว้ อย่าง หนึ่ง นาย กุหลาบ เดิม เขาเอง
บ้าง นาย เวท เปลี่ยน เป็น พระยา อภัย รัตนฤทธิ
จาง วง เฉย เปลี่ยน เป็น เจ้า พระยา ยมราช
เป็น ต้น เวลาที่ เขียน ลงพิมพ์ ใน สยาม ประเภท
นั้น นาย กุหลาบ คณะเขา ทั้ง นั้น แจ้ง อยู่ใน
คำ เบิก ความ ของ นาย กุหลาบ ในวันที่ ๑๖
มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ ที่ ตอน หมาย อักษร ก
ในวันนั้นแล้ว การ ที่ นาย กุหลาบ เบิก ความ ดัง
นั้นนั้น คือ ให้ เห็น ว่า หนังสือ ที่ นาย กุหลาบ
ขอต่อ อ้าง ไว้ ใน สยาม ประเภท นั้น ไม่มีจริง
อย่างว่า แต่ นาย กุหลาบ เป็น คน ไม่ดี ชื่อ ใน
การ รักษาหนังสือ ที่ ผู้อื่น แต่ง กล่าวคือ เขียน
ถ้อยคำ ของ ตนเอง แขนง เข้าไว้ ใน นั้น แล้ว
แต่ ปลดอย ให้ ต้น ฉบับ เดิม สูญ เสีย ด้วย นาย
กุหลาบ ดี แสดง ว่า ตน เป็น คน เด็ด ตำรา นำ
จะ รัก หนังสือ ยิ่งกว่า เครือง อาภรณ์ ที่ประดับ
รัตน ยี่ เป็น หนังสือ ที่ ได้ ดับ ต่อมา แต่ อยู่ ชั่วฉวย
อาจารย์ ยิ่งจะ เป็น ของ สำคัญ ทั้ง สมุด ไทย

ชบ ศิว รัง ก็มีใช้ ของที่ พึ่ง เกิดยึด ซึ่ง ให้จง
ใจ ทั้ง เลี้ย นอกจาก จะมี เจตนา ให้ ฉบับเดิม
สูญ ข้อนี้ สมจริง จึง มุก ที่ นาย กุหลาบ ตั้ง
มา ให้ กรรมการ ตรวจ มี ปฐม วงษ์ เป็น ต้น
ก็ ถ้วน แต่ มี ข้อความ ที่ แต่ง แซม ขึ้น แต่ เปลี่ยน
แปลง ลำนวน โฉหาร เพียง จาก ของ เดิม ทั้ง นั้น
จะ หา สมุด ที่ คง ตาม ของ เดิม สัก เรื่อง เดียว ก็ ไม่ได้

เพราะ เหตุ ทั้ง หลาย ดัง บรรยาย มา นี้ หนังสือ
ซึ่ง ชื่อ ว่า มหา มุขมาต ยานุกถวณษ์ ที่ นาย
กุหลาบ อ้าง ว่า เป็น ของ เจ้า พระยา ศรี ธรรม
ธิราช ถวาย พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเต๋จ
พระ ปฐมานุชิตชิโนรส นั้น หา ได้ มีจริง ไม่
แต่ ข้อความ ที่ กล่าว ด้วย เรื่อง ลำดับ วงษ์ เจ้า
พระยา ชำนาญ บริรักษ์ พึ่ง เขา เป็นจริง ไม่ได้

(๑) ข้อที่ นาย กุหลาบ กล่าว ใน สยาม ประ
เภท เล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ หน้า ๓๔๔ เป็น กิ่ง
ความ แยก ออกไป จาก ลำดับ วงษ์ เจ้า พระยา
ชำนาญ บริรักษ์ ถึง ตระกูล เจ้า ขวดี เงิน อ้าง
คำรา ปฐมวงษ์ ของ พระเจ้า อัยยกา
เธอ กรม ส้มเต๋จ พระ ปฐมานุชิตชิโนรส นั้น
กรรมการ ได้ เรียก หนังสือ ชื่อ นั้น ให้ นาย กุหลาบ
ส่ง มา พิสูจน์ นาย กุหลาบ ได้ ส่ง หนังสือ ปฐม
วงษ์ ฉบับที่ พระบาท ส้มเต๋จ พระจอมเกล้า เจ้า
อยู่หัว ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ให้
พระยา ศรี สุนทร โฉหาร (พัก) แต่ ครั้ง ยัง
เป็น พระศรี สุนทร โฉหาร เจ้า กรม พระ อาดิษณ์
เรียงไว้ เมื่อ ปี ออก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ แต่
จํา นํา ว่า พระราช พงษา ดาว เด่ม ๒ แต่ มี
ข้อความ แต่ง ขึ้น ใหม่ แซม ไว้ ใน รวง ๆ
หลาย ข้อ แต่ ถ้อย คำ ลำนวน ที่ เปลี่ยนแปลง

ไป จาก เดิม ก็ มี เบน อัน มาก ดัง ที่ หมายถึง
เส้น ดิน สอ ไว้ ใน สมุด ของ นาย กุหลาบ นั้น
แล้ว แต่ ข้อความ เฉพาะ เรื่อง ที่ จะ พิสูจน์
นี้ ยัง คง ตาม ต้น ฉบับ เดิม คือ กล่าว ความ
ว่า “ พระมารดา ของ พระ ภัลดา ใน
กรม ส้มเต๋จ พระ ศรี สุนทร ธิราช นั้น เป็น น้อง
ร่วม มารดา กับ ภรรยา เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์
ว่า ที่ โกลา ธิบตี ใน แผ่น ดิน พระบาท ส้มเต๋จ
พระบรม ธรรม มิกมหา ราชา ธิราช ภรรยา
เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์ ซึ่ง เป็น บ้า ของ
พระ ภัลดา ใน กรม ส้มเต๋จ พระ ศรี สุนทร ธิราช
นั้น มี บุตร กับ เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์ ผู้หนึ่ง
ชื่อ นาย กุฑั ” ใน หนังสือ ปฐมวงษ์ นั้น
กล่าว ความ เพียงเท่า นี้ หา ได้ ออก ชื่อ ภรรยา
เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์ แต่ ชื่อ น้อง ภรรยา
ของ เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์ ไม่ คง แจ่ม อยู่
ใน หนังสือ ปฐมวงษ์ ตอนที่ หมายถึง อักษร ข ไว้
นั้นแล้ว แต่ หนังสือ ที่ ชื่อ ว่า ปฐมวงษ์ นี้ ตามที่ได้
เคย เห็น เพียงเท่า ไ้ เป็น ฉบับที่ พระบาท ส้มเต๋จ
พระจอม เกด้า เจ้า อยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้
พระยา ศรี สุนทร โฉหาร (พัก) เรียง ขึ้น นั้น แต่
มี ข้อความ เพิ่ม เดิม แต่ เปลี่ยน แปลง โฉหาร ต่าง ๆ
กัน หลาย ฉบับ จึง เกิด มี หนังสือ ปฐมวงษ์
หลาย เจ้า ของ ขึ้น แต่ หนังสือ ปฐมวงษ์ นั้น มี
ขึ้น ภาย หลัง พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเต๋จ พระ
ปฐมานุชิตชิโนรสสิ้น พระชนม์ แล้ว ทั้ง นั้น หนังสือ
ปฐมวงษ์ ที่ นาย กุหลาบ ส่ง มา พิสูจน์ ไม่ สม
กับ ข้อความ ที่ นาย กุหลาบ กล่าว ไว้ ใน
สยาม ประเภท เล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ หน้า ๓๔๔
ที่ หมายถึง อักษร ข ไว้ นั้นแล้ว เพราะ ฉบับ ข้อ

ความที่ นายกุหลาบ กล่าว ใน สยาม ประเภท ฉบับ นั้น พังเอาเป็นจริงไม่ได้ นอกจากข้อความที่ กล่าว ใน ฉบับอื่น ซึ่งได้รับรองกันทั่ว ๆ ไปแล้ว

(๒) ข้อที่ นายกุหลาบ ใช้ คำ นำ พระนาม กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรสว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอในบัดนั้นนั้น ผิด เพราะนายกุหลาบไม่เข้าใจ ว่า คำ นำ พระนาม อย่างนี้ ควรใช้ นำ พระนาม เจ้า นายชั้น ไทน์ ได้เคยเห็นใช้ นำ พระนาม พระเจ้า ดุกเธอ ใน รัชกาลที่ ๑ เมื่อครั้ง รัชกาลที่ ๕ แต่ใช้ นำ พระนาม พระเจ้า ดุกเธอ ใน รัชกาลที่ ๒ ในแผ่นดิน บัดยบนี้ ก็เข้าใจเสียว่า สำหรับ ใช้ เฉพาะ นำ พระนาม ของ พระเจ้า ดุกเธอ ใน ๒ รัชกาล นั้น หาเข้าใจ ว่า สำหรับ ใช้ เฉพาะ ชั้น ไม่

(๓) ข้อที่ นายกุหลาบ อ้างว่า พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรส เป็น พระอุปฮาดของ นายกุหลาบนั้น ไม่ใช่เค้าความก็จริง แต่เป็น ข้อที่ ควร จะ ได้ ส่วน เพราะ เป็น มุขแห่ง ตำรา มหา มุขมาศยา นุกตองษ์ ซึ่งเป็น หลัก อันหนึ่ง ใน การ พิจารณา กรรมการ จึง สั่ง ให้ นายกุหลาบเอาแผ่น ทองแดง ดวง ซาดาของ นายกุหลาบ มา พิสูจน์ ให้ ส้มคำ ที่ นายกุหลาบ กล่าวไว้ ใน สยาม ประเภท เล่ม ๒ ตอนที่ ๑ หน้า ๕๑ ซึ่ง หมายเลขที่ ๕ ใวนั้นแล้ว ว่า พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรส ทรง ดง ดวง ซาดา แด ทรง ถายพระหัตถ์ ของ ท่าน เอง ลงใน แผ่น ทองแดงนั้นว่า ท่าน เป็น อุปฮาดของ นายกุหลาบ แต่ แผ่น ทองแดงนั้น นายกุหลาบเก็บไว้ บุปผา ตลอดจนมา จนถึงเวลา

ที่ ออก สยาม ประเภท ตอน นั้น แต่ จะ ให้มหาชน เห็น เป็น พยาน ด้วย นายกุหลาบ แก้วว่า นายกุหลาบ บรรจุ พระอาหาร เดี่ยว แต่เมื่อ ครั้ง นายกุหลาบ บวช พระแล้ว แต่ นายกุหลาบ ไม่มี ตั้งอื่น จะ พิสูจน์ ความ ข้อนี้ กรรมการได้ ได้ ส่วน พระอภินันทริกามาศย์ ผู้ได้เคย เป็นจางวางมหาตเล็ก ของ พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรส แต่ อยู่ โกลด ท่าน มา ตลอดเวลา สิ้น พระชนม์ ก็ ไม่ได้ ความจริง ว่า นายกุหลาบ ได้ อยู่ใน ตำแหน่ง ของ พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรส ไม่ต้องกล่าวถึงว่า ได้รับ บรพช จาก ท่าน ความข้อนี้ แจ้ง ใน คำของ พระอภินันทริกามาศย์นั้นแล้ว แต่ นายกุหลาบเอง ก็กล่าว ว่า ไม่รู้จัก พระอภินันทริกามาศย์ แต่ไม่กล้า จะอ้าง พระอภินันทริกามาศย์ เป็น พยาน

ถ้า นายกุหลาบ ได้เคย บวช อยู่ใน ตำแหน่งของ พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมาภิไธยชิโนรส แต่ เป็น ผู้ที่ ท่าน ทรง พระเมตตาจริง แล้ว พระอภินันทริกามาศย์ก็ คง รู้จัก แต่ จำได้ว่า นายกุหลาบได้ เป็น ศิษย์ ของ ท่านจริง เพราะ นายกุหลาบ ไม่ใช่ ดามเนร ดามัญ ซึ่ง จะผ่านความ ดั่งเกต ของ พระอภินันทริกามาศย์ ฝ่าย นายกุหลาบ เด่า ก็ คง ต้อง รู้จัก พระอภินันทริกามาศย์ เหมือนกัน เพราะ ใน เวลา นั้น พระอภินันทริกามาศย์ก็ เป็น ถึง จางวาง มหาตเล็ก มีใช้คนดามัญ ซึ่ง จะ ผ่านความ ดั่งเกต ของ นายกุหลาบไป เหมือนกัน ด้วย เหตุ ดังนี้ ข้อ ที่ นายกุหลาบ กล่าว ว่า พระเจ้า อัยยกาเธอ กรม ส้มเค็ญ พระปรมา

นุชศิโนรส เป็นพระอัครชายาของนายกุหลาบ
นั้น พังเขาเป็นจริงไม่ได้

(๔) ข้อที่นับสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ ๓ ว่า เป็น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๓ นั้น
นายกุหลาบ กล่าวว่าเป็น นายกุหลาบ นับ ตามสารบาน
ใน สมุด ซึ่ง พิมพ์ที่โรง หมอแบรดเต กรรมกร
ได้ ตรวจหนังสือ นั้น พบ ตำรับ สมเด็จพระเจ้า
แผ่นดิน ใน ตอนย่อแต่ใน ตอนพิศดาร ของสมุดนั้น
คล้ายกันเอง ใน ตำรับ สมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ ลงมา ในตอนย่อว่า สมเด็จพระ
อินทราชา แล้วจึงถึง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
ใน ตอนพิศดารว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เดียว รวม
รัชกาลของ สมเด็จพระอินทราชา เข้า เป็น
จำนวน รัชกาลของ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
แต่ความที่กล่าว ใน ตอนพิศดารนั้น ก็ไม่สม
เหตุ จึงได้ สอบ คำจารึก พระปาง ใน นั้น มี
สมเด็จพระอินทราชา ธิราช ใน ตำรับ รอง สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ แล้วจึงถึง สมเด็จพระรามา
ธิบดีที่ ๒ สมกับ ความใน ตอนย่อ ถือเอา
คำจารึก พระปาง เป็น หลัก สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ ๓ ต้อง เป็น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ ๓๓

๒ ตำรับ วงษ์ สมเด็จพระสังฆราชเพียง ชั้น
โยมผู้หญิง ของ ท่าน นั้น นายกุหลาบ ให้การ
ว่า นายกุหลาบ ไม่ได้รู้ด้วยตนเอง นาย
กุหลาบ ได้ ถ้าม แด่ทราบ มา จากนายเทียนวรรณ
เป็น พัน ได้ ได้ ส่วน นายเทียนวรรณ ๗ เบิก
ความ สม โดยมาก ผิดกัน แต่ ชื่อ สามี ของ
อ่าแดงจัน ซึ่ง อ้างว่า เป็น น้อง ร่วมบิดามารดา

เดียวกัน ของโยม ผู้หญิง สมเด็จพระสังฆราช ใน
สมุด พิมพ์ ของ นาย กุหลาบ กล่าว ว่า ชื่อ เตช นาย
เทียนวรรณ เบิก ความ ว่า ชื่อ อ้น แต่ คำของ
นายเทียนวรรณ ไม่สมกับคำ ของ อ่าแดงอ้อมบุตร
อ่าแดงคุ่ม ที่ นายเทียนวรรณ อ้างว่า เป็น น้อง
ร่วมบิดา มารดา เดียวกัน ของโยม ผู้หญิง สมเด็จพระ
สังฆราชเหมือนกัน ข้อความที่ผิดกัน
สำคัญ นั้นคือ นายเทียนวรรณ กล่าว ว่า อ่าแดง
จัน คน ๑ อ่าแดงแจ่ม ยาย นายเทียนวรรณ
คน ๑ นายชุนทอง คน ๑ อ่าแดงคุ่ม มารดา
อ่าแดงอ้อม คน ๑ ผู้คนนี้เป็น น้อง ร่วมบิดา
มารดา เดียวกัน กับ ท่าน ลูก มารดา สมเด็จพระสังฆ
ราช ส่วน อ่าแดงอ้อมกล่าวว่า ๔ คนนั้น
เป็น น้อง ร่วมบิดา มารดาเดียวกัน แต่เป็น ลูก
ผู้น้อง ของ ท่าน ลูก มารดา สมเด็จพระสังฆราช
ส่วน อ่าแดงอ้อมกล่าวว่า ๔ คนนั้น เป็นน้อง
ร่วม บิดา มารดา เดียวกัน แต่เป็น ลูก ผู้น้อง
ของ ท่าน ลูก มารดา สมเด็จพระสังฆราช
นอกจาก นี้ยังเรียง ตำรับ พี่น้องแต่กล่าว ชื่อ ผิด
กันอีก ดังแจ้ง ในใบเทียบ ตำรับ วงษ์ สมเด็จพระ
สังฆราช ซึ่ง หมายเลขที่ ๔ นั้น แล้ว ใน
เวลานี้มี คน สูง อายุใน ตระกุดนั้น นอกจาก
อ่าแดงอ้อมก็ อีก ๒ คน คือ นายเกิด บุตร อ่าแดง
จัน ผู้เป็นต้น ตระกุด สายหนึ่ง แต่มีอายุ
ถึง ๘๐ ปี นี้ใครจะ ไม่ใคร่ ได้ แดยก ย่องว่า
อ่าแดงอ้อม รู้ มากกว่า แด ได้ อยู่ มาที่บ้าน
เดิม แด นายรอด บิดา หลวงนวางควิจารณ์ (หวัง)
เจ้ากรม วัดราช ประดิษฐาน ซึ่ง ญาติ ทั้ง หลาย
ที่ สุดจน บุตรเอง กล่าว ว่า เป็น คนสติ พันเพื่อน
ได้ ส่วน คน ชั้น หลังก็ คง รวม ลง ว่า เชื่อถือ ความ
รู้ ของ อ่าแดงอ้อมบ้าง ของ นายเทียนวรรณ
บ้าง ไม่รู้ ชั้น ไป ถึง ชั้น สูง บ้าง จึง มี ข้อ
ที่ จะวินิจฉัย เพียง ใน คำ ของ คน ทั้ง ๒ เท่านั้น

เห็นว่า อำแดง อ่อม เป็น ญาติ ชั้นผู้ใหญ่ แก่กว่า
 นาย เทียนวรรณ ถึง ๑๕ ปี ทั้งได้ อยู่ ตลอดมาที่
 บางไม้ใหญ่ ซึ่งเป็น บ้าน เดิม รู้จัก ญาติ ที่
 เป็น ชั้น เดียวกัน แต่ที่เป็น ชั้น กิ่ง มาทุก
 สาขา ถูกต้อง กับ คำของ คน ใน สาขา นั้น ๆ
 เอง ส่วน คำของ นาย เทียนวรรณ ผิด จากคำ
 ของ คน ใน สาขา นั้น ๆ หลายแห่ง เช่น บอก
 นาย กุหลาบ ว่า ดามี อำแดงจัน ชื่อ เดช
 เบิกความ ที่ นี้ ว่าชื่อ อ้น แต่ นาย เกิด ผู้เป็น
 บุตร ของ อำแดงจัน กล่าว ว่า บิดา ของ นาย เกิด ชื่อ
 เมือง ส้ม กับ คำของ อำแดง อ่อม แต่ นาย เทียน
 วรรณ กล่าว ว่า บิดา ของ หดวง ธรรมาธิบดี ชื่อ พิง
 แต่ หดวง ธรรมาธิบดี บอกว่า ชื่อ ขำ ส้ม คำของ อำ
 แดง อ่อม ภายหลัง นาย เทียน วรรณ จึง ขอ แก่
 เป็น ชื่อ ขำ ข้อ นี้ ส่อ ว่า นาย เทียน วรรณ รู้
 จัก วงษ์ ญาติ น้อย กว่า อำแดง อ่อม อีก ประ การ
 หนึ่ง ถ้า มารดา ของ อำแดง อ่อม เป็น น้องร่วมบิดา
 มารดา กับ มารดา ของ ส้มเต๋จ พระสังฆราช ว่า
 ที่ อำแดง อ่อม จะ ยิน ดี บอก โดย ทน ที่ ว่า เป็น ญาติ
 สนิท กับ ส้มเต๋จ พระสังฆราช ยังไม่ แล เห็น
 เหตุ ว่า ใน อำแดง อ่อม จะ แล รั้ง บอก ว่า
 มารดา ของ อำแดง อ่อม เป็น ลูก ผู้ น้อง นอก
 จาก ความ ที่ เป็น จริง หนึ่ง คน ชั้น ที่ เป็น หาดาน
 ไม่ ได้ เคย เห็น บัญชี ตายาย ก็มี มาก แต่ คำ ที่ ร้อง
 เรียก กัน ว่า บัญชี ตายาย นี้ ก็ ใช้ ทั่ว ตลอด ไป ถึง
 พี่น้อง หรือ ลูก ผู้ พี่น้อง ของ บัญชี ตายาย ครอง ๆ
 ด้วย คน ใน ชั้น หลัง ได้ ยิน แต่ เรียก ดัง นั้น
 ไม่ รู้ ว่า ญาติ ผู้ใหญ่ เนื่อง กัน มา อย่างไร ข้อ
 นี้ ก็ อาจ จะ เป็น ได้ เพราะ เหตุ ทั้ง หลาย ที่
 บรรยาย มา นี้ จึง ควร พัง คำของ อำแดง อ่อม

เป็น ประมาณ ใน ข้อ ว่า อำแดงจัน อำแดง
 แจ่ม อำแดง คุ่ม นายทอง เป็น พี่น้อง ร่วม
 บิดา มารดา กัน แต่ เป็น ลูก ผู้ น้อง ของ ท่าน
 สุก มารดา ส้มเต๋จ พระสังฆราช

(๑) ข้อที่ ว่า พระศุกรัต (ข้าง)

เป็น ใน รัชกาล ที่ ๕ นั้น นาย กุหลาบ ออม
 รับ ว่า ผิด แต่ แก่ ตัว ว่า เดิม ก็ ตั้ง ว่า ใน
 รัชกาล ที่ ๕ ภายหลัง นาย เทียน วรรณ บอก ว่า ใน
 รัชกาล ที่ ๕ ด้วย อยาก จะ ให้ ลูก นาย กุหลาบ
 จึง ได้ สม เดช & แดก กต พิมพ์ โดช & รอย แก่
 ยังมี ปรากฏ ใน สมุด ที่ ทูลเกล้า ฯ ถวาย แต่
 นาย เทียน วรรณ กล่าว ว่า เดิม นาย กุหลาบ ตั้ง ไว้
 ว่า ใน รัชกาล ที่ ๓ นาย เทียน วรรณ จึง บอก ให้ แก่

๓ ข้อ ที่ นาย กุหลาบ โยง วงษ์ ส้มเต๋จ พระ

สังฆราช เข้า เป็น เชื้อสาย เจ้าพระยา ชำนาญบริรักษ์
 ด้วย กล่าว ว่า มารดา ท่าน สุก ชื่อ แยม เป็น บุตรี เจ้า
 พระยา ชำนาญ บริรักษ์ เกิด แต่ ลำปาง อนุภรรยา
 ได้ ดามี ชื่อ นาย พัน คัง บ้าน เรือน อยู่ ที่ ตำบล บ้าน
 กระ เบียง กรุง เก่า นั้น นาย กุหลาบ อ้าง ว่า ได้
 ทราบ มา จาก นาย เทียน วรรณ ๆ เบิกความ แต่
 เพียง ชั้น มารดา ของ ท่าน สุก ชื่อ แยม เป็น บุตรี
 เจ้าพระยา ชำนาญ บริรักษ์ ได้ ดามี ชื่อ นาย พัน
 คัง บ้าน เรือน อยู่ ที่ ตำบล บ้าน กระ เบียง นั้น หา ได้
 กล่าว ถึง ลำปาง ว่า เป็น มารดา ของ แยม ไม่ กล่าว
 แต่ รู้ ว่า เป็น แชน เทศ แต่ นาย เทียน วรรณ
 ยืนยัน ว่า ได้ เห็น ชื่อ แยม ผู้ มี อายุ ยืน มา ได้ ถึง
 ๑๒๒ ปี ใน เวลา ที่ นาย เทียน วรรณ มี อายุ ได้
 ๑๕ ขวบ นาย เทียน วรรณ ได้ เห็น ๓ คน จำ
 ได้ แต่ เพียง รูป ร้าง โต สูง คล้าย พระศุกรัต กาดำ
 ยานุกิจ (ข้าง) ที่ แชนหย่อน อย่าง คน แก่

คำของนายเทียนวรรณ มิติจากคำของอำแดง
 อ่วม ๆ กล่าว ว่าชื่อพริก เป็นมารดาของอำแดง
 จัน อำแดงแจ่ม ยายนายเทียนวรรณ
 อำแดงคุ้ม มารดาของอำแดง อ่วมเอง กับนาย
 ทองแดงคนอื่นอีก พริก ยายอำแดง อ่วม นั้น
 เป็นน้องร่วมบิดามารดากับนายเรือน บิดาท่านสุก
 หรือตาของสมเด็จพระสังฆราช นายเรือน
 กับพริก ๒ คนนี้เป็นบุตรพระยาจำแลง ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระพุทธมหาราชราชธิราช ข้อที่ว่ามี
 อายุยืนนั้น ก็ว่าพริก อายุ ๒๐ นายเรือน
 ที่ชายอายุร้อยห้อยปี ๑ คำของนายเทียนวรรณ
 กับของอำแดง อ่วม มิติกันอย่างไร มีแจ้งใน
 ใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งหมาย
 เลข ๕ นั้นแล้ว วินิจฉัยตามคำเบิกของคน
 ทั้งสอง เห็นว่าคำของนายเทียนวรรณซึ่งเบิก
 ในวันที่ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๓๖๘ ตอนหมาย
 อักษร ค มีพิรุธดังต่อไปนี้

(ก) นายเทียนวรรณ กล่าวอำแดงบวบ
 บุตรสาวใหญ่ของท่านสุก เกิดมาแต่กรุงเก่า
 มีอายุอยู่มาถึงเวลาที่นายเทียนวรรณ ไปตา
 บวบ แดอำแดง บวบ อายุ ๘๐ ปีเศษ ข้อนี้ฟัง
 เข้าใจว่า เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๘ ปี ซึ่งเป็นปี
 ที่กรุงเก่าเสียแก่พม่า นั้น อำแดง บวบ เกิดแล้ว
 แดอยู่มาจนถึงจุลศักราช ๑๒๒๕ ซึ่งเป็นปีนาย
 เทียนวรรณ บวชพระ อำแดง บวบ ต้องมีอายุ
 ไม่ต่ำกว่า ๘๖ ปี ไม่สมกับข้อที่ว่าอายุ
 ๘๐ ปีเศษ

ถ้าจะถือว่า ประมาณ อายุไม่แน่ อาจจะมีมาก
 กว่าที่ ว่าก็ได้ ตั้งแต่ปีที่อำแดง บวบ เกิดจน
 ถึงมีสมเด็จพระสังฆราช อุบัติ คือ จุลศักราช ๑๑๗๕

ไม่ต่ำกว่า ๕๖ ปี ในระหว่างนี้ท่านสุก มีบุตร
 ที่ต้องคนเดียว ระยะห่างเดินนักแท้จริงหญิง
 อายุ ๕๐ แล้วไปจับจะเปลี่ยนปรกติอยู่แล้ว

อีกประการหนึ่ง ท่านสุกเมื่อคลอดอำแดง
 บวบ ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๖ ปี กว่าจะมี
 สมเด็จพระสังฆราช อายุท่านสุก ไม่ต่ำ
 กว่า ๖๓ ปี ใช้แต่เท่านั้นยังต้องคลอดบุตร
 ต่อไปอีกถึงสองคน มีอายุพ้นกำหนดคลอด
 บุตรเสียแล้ว

เพราะฉะนั้นคำที่ว่าอำแดง บวบ ได้เกิดมาแต่
 ครั้งกรุงเก่า นั้น ไม่จริงเลย

(ข) ข้อหนึ่ง นายเทียนวรรณกล่าว
 ว่าท่านสุกได้สามีแต่ครั้งกรุง เมื่อกรุงเสีย
 แล้วพากันมาจับมารดา แดตั้งบ้านเรือน อยู่
 บางไผ่ใหญ่ แขวงนนทบุรี อยู่มาจึงนายเทียน
 วรรณ อายุได้ ๗๗ ปี จึงตั้งชีพ เมื่อท่านสุก
 ตั้งชีพนั้นอยู่ได้ ๘๒ ปี ข้อนี้ฟังเข้าใจว่าเมื่อ
 กรุงเก่าเสียท่านสุกมีอายุไม่ต่ำกว่า ๑๕ ปี แด
 ตั้งชีพเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๐ ท่านสุกต้อง มีอายุ
 ไม่ต่ำกว่า ๑๓๕ ปี ไม่สมกับข้อที่ว่าอายุ ๘๒

อีกประการหนึ่ง เมื่อคลอดบุตรตั้งแต่
 สมเด็จพระสังฆราชลงมา อายุจะมีเกินกำหนด
 มีบุตรดังกล่าวแล้วข้างต้น หรือ

เพราะฉะนั้นคำที่ว่าท่านสุก มีสามีมาแล้วแต่
 ครั้งกรุงเก่า นั้นไม่จริงเลย

(ช) ข้อหนึ่ง นายเทียนวรรณ กล่าวว่า ท่าน
 สุกแต่พี่น้องทั้ง ๕ คน เกิดแต่ครั้งกรุงเก่า ยัง
 ไม่เสียแก่พม่า กว่าท่านสุกจะมีสมเด็จพระ
 สังฆราช ต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๕๒ ปี เกิน
 กำหนดคลอดบุตร แดบุตรที่อ่อนกว่าสมเด็จพระ

พระสังฆราช ก็ยังมี อีกถึง สองคน เพราะเหตุ
นั้น ท่าน ดุก แด่น้อง ไม่ได้เกิด ครั้ง กรุง เก้า คำ
นวน ตาม อายุ ปี แด เมื่อ ดั้น ชีฟ ตาม คำ นาย
เทียนวรรณ ท่าน ดุก ต้อง เกิด เมื่อ จุดศักราช ๑๑๙๙
ถึง ยัง จะ พัง เขา เป็น แน่ คง ไป ที่ เดียว ไม่ได้ ก็
พอ สม กับ จะ คดอด บุตร ใน เวลา มี อายุ ไม่ เกิน
กำหนด

(ก) อนึ่ง นายเทียนวรรณ กล่าว ว่า มารดา
ท่าน ดุก ชื่อ แยม บุตรี เจ้า พระยาชำนาญ บริรักษ์
ใน แผ่นดิน สมเด็จ พระบรมราชาธิราช ที่ ๓ ซึ่ง
นายเทียนวรรณ เรียกผิด ว่า แผ่นดิน ที่ ๓๒ มี
อายุ ยืน มา ได้ ถึง ๑๒๖ ปี จึง ดั้น ชีฟ เมื่อ นาย
เทียนวรรณ อายุ ได้ ๑๕ ปี ดังนั้น พัง เข้าใจ
ว่า แยม เกิด เมื่อ จุดศักราช ๑๑๙๓ ดั้น ชีฟ เมื่อ
จุดศักราช ๑๒๑๙ ถึง จะ ทั้น เวลา เจ้า พระยา
ชำนาญ บริรักษ์ ก็ จริง ถึง ดังนั้น กว่าจะ คดอด
ท่าน ดุก ผู้ เป็น บุตรี หัว ปี อายุ จะ นิราว ๕๖ ปี
ซึ่ง เกิน กำหนด ไป หรือ อย่าง ไร ก็ ดี แยม ไม่ อาจ
เกิด ภาย หลัง จุดศักราช ๑๑๑๕ ซึ่ง เป็น ปี เจ้า
พระยาชำนาญ บริรักษ์ ถึง อาสัญกรรม หาก จะ
เกิด ใน ปี นั้น เอง กว่าจะ คดอด บุตรี หัว ปี อายุ
ก็ นิราว ๑๕ ปี ก่อน ช้าง จะ มาก อยู่ เหมือน กัน
ถ้า ท่าน แยม เกิด ก่อน เจ้า พระยา ชำนาญ
บริรักษ์ ถึง อาสัญกรรม ก็ ปี อายุ เมื่อ คดอด บุตรี
ก็ ยัง จะ มาก ขึ้น ทุกที ข้อนี้ พัง เขา เป็น จริง ไม่ได้

(ค) อนึ่ง นายเทียนวรรณ ไม่ได้ บอก
นาย กุหลาบ ว่า มารดา เจ้า พระยา ชำนาญ
บริรักษ์ ที่ เป็น มารดา ของ แยม ชื่อ ดำ อาจ
ฝ่าย นาย กุหลาบ ออก พิมพ์ เป็น ดัง นั้น ใน

ดยาม ประเภท เล่ม ๔ ตอนที่ ๑๐ ด้วย ไม่มี
หลักฐาน ที่ อ้าง ใน ทาง ไหน เลย นายเทียน
วรรณ ก็ ยอม รับ ชื่อ ดำ อาจ เป็น บุรพ สตรี ของ คน
ด้วย คุณภาพ มิ ได้ พุด บอก กล่าว ซึ่ง
เรียก ใน ภาษา อังกฤษ ว่า โปรเตสแตนต์ ความ ข้อนี้

คำ ของ นายเทียนวรรณ มี พิรุช ไม่ได้ ความ
จริง เช่น นี้ จึง ไม่ ควร พัง เขา เป็น จริง

ตาม คำ เบิก ของ อำแดง อ่วม นั้น อำแดง
อ่วม เกิด เมื่อ จุดศักราช ๑๑๙๐ เมื่อ ครั้ง กรุง เก้า เดียว
พริก ขยาย อำแดง อ่วม อายุ ได้ ๓๓ ปี ข้อนี้ พัง
เข้าใจ ว่า เมื่อ อำแดง อ่วม เกิด พริก ขยาย
ของ อำแดง อ่วม มี อายุ ได้ ๙๔ ปี กว่า อำแดง
อ่วม จะ มี อายุ จำ ความ บอก ได้ ได้ พริก
ต้อง มี อายุ พัน ๙๐ ไป หลาย ปี แล้ว อยู่ ช้าง
จะ แก่มาก เกิน เวลา บอก ได้ ลึก หน้อย แต่
อย่างไร ก็ ดี อำแดง อ่วม ได้ รู้ จัก นาย เรือน
แต่ คุย กับ พริก คดอด มา จน เวลา พริก ดั้น ชีฟ
คำ ของ อำแดง อ่วม ใน ชั้น ที่ ว่า นาย เรือน กับ พริก
เป็น พี่น้อง ร่วม บิดา มารดา กัน นั้น ควร พัง
เขา เป็น จริง ได้ แต่ คำ ที่ ว่า พระยา เจ้า แด่น
เป็น บิดา ของ คน ทั้ง สอง นั้น ไม่ มั่น คง แต่ก็ ไม่
มี ข้อ อะไร ที่ จะ หัก ดัง ได้ เหมือน กัน เพราะ
ความ ที่ กล่าว ว่า หญิง คน หนึ่ง ซึ่ง เป็น ญาติ
ผู้ ใหญ่ ใน ตระกูล มี อายุ ยืน กว่า ร้อย
เป็น คำ ที่ รับ รอง หัว กัน ใน หมู่ ญาติ ต่าง กัน
แต่ เพียง ชื่อ เท่านั้น

เพราะ เหตุ นั้น ข้อ ที่ โยง วงษ์ สมเด็จ พระสังฆราช
เข้า เป็น เชื้อ ฝ่าย เจ้า พระยา ชำนาญ บริรักษ์
มี ชื่อ แยม เป็น หัว ต่อ นั้น พัง เขา เป็น จริง ไม่ได้

๔ ข้อที่กล่าวว่า สมเด็จพระสังฆราช ได้เคย บวช เป็น สามเณร แด่ เรียบน พระปริยัติธรรม ในสำนัก พระอาจารย์อื่น วัดใหม่ ในคดอง บาง ชน เทียน พร้อมกับพระปรีชาเฉลิม (เฉลิม) บ้านบางกรวยนั้น นายกุหลาบอ้างว่า ได้รู้จาก นายเทียนวรรณฯ รับสมัคร แต่ไม่ได้รับว่า อาจารย์อื่น เป็น อุปัชฌาย์ แต่กล่าวว่า พระปรีชาเฉลิมชื่อเกิด ความข้อนี้ อ้างอ้อม ก็ กล่าว ร่วมกับ นายเทียนวรรณ ต่าง แต่ ชื่อสมัคร วัดใหม่ ว่า พระครูเฉลิม แล้วว่า เรียนกับ นายจันท์บิดาของตนเอง ข้อนี้ควร พึง ได้แต่ เพียง ว่า สมเด็จพระสังฆราชได้เคย บวช เป็นสามเณร อยู่ที่ วัดใหม่ บาง ชนเทียน ในคราวที่ พระปรีชาเฉลิม (เกิด) บวช อยู่ที่ วัดนั้น แต่ตามข่าวมรณภาพ ของ พระปรีชาเฉลิม (เกิด) ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ จำนวนปีที่ออกสู่อุศุภกจุดศักราช ๒๒๔๘ หน้า ๘๘ พระปรีชาเฉลิม (เกิด) มรณภาพ ในปีนั้น อายุ ๘๒ พระปรีชาเฉลิมแก่กว่า สมเด็จพระสังฆราช ๘ ปี เป็นคน ตะขัน หา ใช้เพื่อเนรของกันแต่กันไม่

๕ ข้อที่กล่าวว่า สมเด็จพระสังฆราช ดึงจาก เนร ที่ วัดใหม่ บาง ชน เทียน นั้น แล้ว กลับไป อยู่บ้านเดิม ที่บางไม้ใหญ่ นั้น เป็น ข้อที่ นายกุหลาบ เติม เอาเอง เพราะ นายกุหลาบ อ้าง นายเทียน วรรณ ไม่ สมัคร นายเทียน วรรณ เบิก ความว่า เป็น เนร มา อยู่ วัดราชบูรณะ ถึง ความ ข้อนี้ ก็ ไม่มี หลัก อีก

แต่ มี คำ หลวง เทพ สมบัติ กล่าว ว่า ได้ ยิน มา จาก อาจารย์ กัดัน วัด โสมนัส ซึ่ง ใน เวลานั้น เป็น เนร อยู่ วัด พิไชยญาติ แต่ อาจารย์ กัดัน นั้น เป็น คน ชน หลัว สมเด็จพระสังฆราช แต่ มี คำ พระ พิฆิตตธรรม อ้าง ว่า ได้ ยิน มา จาก อาจารย์ กัดัน เหมือน กัน ว่า อยู่ วัด ดัง เวช วิค ยาราม ซึ่ง สมัคร กับ คน ผู้ อื่น มาก ด้วย กัน ข้อนี้ ควร พึง ได้ ว่า สมเด็จพระสังฆราช ออกจาก วัดใหม่ บาง ชนเทียน มา อยู่ วัด ดัง เวช วิค ยาราม ทั้ง เป็น สามเณร หา ได้ ดึง เลี้ย คราว หนึ่ง ไม่

๖ ข้อที่ ว่า สมเด็จพระสังฆราช บวช เป็น สามเณร ใหม่ ถึง อุปัชฌาย์ ใน สำนัก พระ พิฆิตตธรรม (พร) เจ้า อาวาส วัด ราชบูรณะ นั้น นายกุหลาบอ้าง นายเทียน วรรณ แต่ พยาน เบิก ไม่ สมัคร แต่ ไม่มี บุตร เหย แต่ ข้อที่ ว่า พระ พิฆิตตธรรม (พร) เป็น เจ้า อาวาส วัด ราช บูรณะ ก็ ไม่ จัง เป็น แต่ ได้ เคย อยู่ วัด นั้น คราว สมเด็จพระสังฆราช (นาค) แล้ว ไป ครอง วัด กัณยานมิตร ข้อนี้ แจง ใน คำ ของ สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ แต่ คำ หลวง เทพ สมบัติ หลาน พระ พิฆิตตธรรม (พร) นั้น แล้ว ข้อนี้ เป็น ความ ที่ นายกุหลาบ จังใจ แซม เข้า ได้ ตาม ความ เตา

๗ ข้อที่ ว่า เรียบน พระ ปริยัติ ธรรม ใน สำนัก อาจารย์ อ่อน บ้าน หน้า วัด ราชบูรณะ นั้น ตาม คำ พยาน ของ นาย กุหลาบ แต่ ตาม ความ ดิบ ด่วน ได้ ความ ว่า เป็น ความ จัง แต่ มิ ได้ เรียบน ที่ ศาลา การ เปรียญ วัด ราชบูรณะ สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ กล่าว ว่า เรียบน ที่ พระราชวัง บวร

กับ อาจารย์ อ่อน แต่ อาจารย์ จันท บิดา ของท่าน
เอง ผู้บงกช หนังสือ อยู่ที่ นั้น ด้วยกัน ดัง กับ
อยู่ วัด เจริญ วิชา งาม

๘ ข้อ ที่ ว่า อาจารย์ อ่อน นำ มา ฟาก พระครู
คือ ปาโมกข์ แต่ พระครู คือ ปาโมกข์ นำ ถวาย ตัว
แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว นั้น
ตาม คำ พยาน ของ นาย กุหลาบ เอง ก็ ดี ตาม คำ
ของ พระ วิเชียร กระวี แต่ พระภัทร ธรรมธาดา
ผู้เคย อยู่ วัด ราชสิริวงศ์ ก็ ดี ไม่มี มุตร เดย
แต่ เพียง ชื่อ ว่า พระครู คือ ปาโมกข์ เท่านั้น ก็ ไม่
มี ใคร เคย ได้ ยิน ใน หนังสือ สอง ฉบับ นาย
กุหลาบ ก็ กล่าว ไม่ สม กัน ใน สมุด ที่ ทูลเกล้า ฯ
ถวาย ว่า ที่ วัด บรรณิวงศ์ ใน สยาม ประเภท ว่า
ที่ วัด ราชสิริวงศ์ ข้อ นี้ ต่อ ความ เจริญ ของ นาย
กุหลาบ เอง ตาม ความ สอบสวน ก็ ไม่ ได้ ความ
แน่ ว่า ใคร เป็น ผู้ ชำ นำ ไป ถวาย ใจ ความ แต่
เพียง ว่า ได้ อยู่ ใน ลำ นึก พระ บาท สมเด็จพระ
จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว มา แต่ ครั้ง ท่าน ยัง เป็น
สาม เณร เท่านั้น

๙ ข้อ ที่ ว่า ใน เวลานั้น พระ บาท สมเด็จพระ
จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ยัง ไม่ ได้ เป็น อุปัชฌาย์
ด้วย พระ เจริญ ธรรม วิชา ที่ เป็น ผู้ ใหญ่ กว่า ท่าน
ยังมี มาก แต่ พระภัทร มุขมณี (เกิด) เป็น
พระ เจริญ ผู้ ใหญ่ กว่า ทั้ง หมด จึง รับ ตั้ง ให้ พระ
ภัทร มุขมณี เป็น อุปัชฌาย์ บวช สมเด็จพระ
สังฆราช เป็น สาม เณร นั้น นาย กุหลาบ อ้าง ว่า
พระ ธรรม วิโรจน์ (นถ) วัด ราชสิริวงศ์ บอก
แต่ นาย กุหลาบ ไม่มี ความ รู้ ใน ข้อ นี้ ด้วย ตน
เอง เดย พระภัทร มุขมณี นาย กุหลาบ ก็ ไม่ รู้จัก

พระภัทร มุขมณี นั้น ยก ผู้ ที่ ได้ รับ ตำแหน่ง
ใน แผ่นดิน บัณฑิต บัณฑิต เสีย ก็ มี แต่ รูป เดียว คือ
พระภัทร มุขมณี (มา) เปรียญ ๘ ประโยค
ผู้ มี อายุ เด็ก กว่า สมเด็จ พระสังฆราช ไม่ ตาม ท
จะ เป็น อุปัชฌาย์ ของ สมเด็จ พระสังฆราช ได้
ยังมี ผู้ รู้จัก ตัว อยู่ หด ย ท่าน ตาม คำ รับ ตั้ง
แต่ ของ พระเจ้า บวรวงษ์ เจริญ กรม หมื่น พิศาล
บวรศักดิ์ ว่า เป็น น้อง ของ จอม มรรคา ของ ท่าน
ตาม ใน นี้ ต้อง เจริญ ภาย หลัง จตุศักราช ๑๑๗๓ ซึ่ง
เป็น ปี เกิด ของ จอม มรรคา ของ ท่าน แต่ ก่อน
จตุศักราช ๑๑๗๓ หลาย ปี เพราะ สมเด็จ พระ
พุทธ โสภณ จารย์ กล่าว ว่า แต่ กว่า ท่าน ครั้ง ที่
ท่าน แรก รู้จัก พระภัทร มุขมณี นั้น ท่าน ยัง เป็น
สาม เณร ข้อ ที่ นาย กุหลาบ กล่าว ว่า พระภัทร
มุขมณี (เกิด) เป็น อุปัชฌาย์ บวช สมเด็จ พระ
สังฆราช เป็น สาม เณร นั้น เป็น ความ เจริญ
นาย กุหลาบ บน ขัน ทั้ง นั้น

(๑๐) ข้อ ที่ นาย กุหลาบ กล่าว ว่า พระภัทร
มุขมณี เป็น บุคร ที่ ๒ ของ พระยา เจ้า แฉน ยากร

(นูน) ใน กรม พระราชวัง บวร ด่าน นงคด
ใน รัชกาล ที่ ๒ แต่ เป็น พี่ชาย ที่ ๘ ของ เจด
จอม มรรคา พระ เจ้า บวรวงษ์ เจริญ กรม หมื่น
พิศาล บวรศักดิ์ นั้น นาย กุหลาบ อ้าง ว่า ได้ พบ
ใน คำ รา ของ พระ สมุห มณี (สังข์) ที่ พระภัทร
มุขมณี (เมฆ) แต่ ครั้ง ยัง เป็น พระครู ปัตติ
มหา นุ นาย ก ข้อ นี้ ก็ เป็น ความ เจริญ ที่ นาย กุหลาบ
จง ใจ กล่าว เหมือน กัน เพราะ พระเจ้า บวรวงษ์ เจริญ
กรม หมื่น พิศาล บวรศักดิ์ รับ ตั้ง ว่า พระภัทร
มุขมณี ไม่ ใช้ พี่ เป็น น้อง ของ เจช จอม มรรคา

แต่ใจได้ไปบุตร พระยาจำเริญ ยากร (หนุ่ม)
ทั้งสองคน

(๒) ข้อที่ว่าเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ได้ทรงเป็นอัครราชูปถัมภ์นั้น เป็นความจริง แต่ข้อที่ว่าพระเถระธรรมยุติกาทิเป็น ผู้ใหญ่กว่าท่านยังมีมาก แต่พระภิกษุมนูญ (เกิด) เป็นพระเถระผู้ใหญ่มากกว่าทั้งหมดนั้น นายกุหลาบ บณ ชิน ทัตถนั้น ตามความที่กรมหมื่นนครสวรรค์ทรงอธิบายนั้น พระสังฆธรรมยุติกานั้น ค่อยเป็นมาโดยลำดับ เดิมก็เป็น มหาณิกาย แต่เป็นพวกที่สนใจในวินัยปฏิบัติ เห็นกิจวัตรข้อใด ยักไม่ถูกต้อง หรือปฏิบัติยังไม่เต็มที่ ก็ยักปฏิบัติให้ถูกต้อง หรือให้เต็มที่ แต่มีความวิตกกังวลจน ถึงถึงจิตตภาวนาปฏิบัติมาก ตลอดถึง การอุปสมบท มีวิธีทำได้เท่าไรก็ทำตาม จึงได้อุปสมบทในฝ่ายรามัญด้วย จึงเป็นหมู่ที่เข้าได้ทั้งมหาณิกายและรามัญ พระสังฆพวกนี้มี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหัวหน้า แต่แรกก็อยู่ในวัดมหาณิกายนั้นเอง ยังหาได้ปรากฏเป็นนิกายหนึ่งไม่ ถึงวัดราชโอรส ในครั้งนั้นก็เป็นวัดมหาณิกาย ผู้ที่เข้ามาอยู่ในคณะ ก็ล้วนแต่ผู้ที่บวชมาแต่มหาณิกายเป็นเดิม ผู้ที่เป็น สามเณร มาก็ไม่ปรากฏว่าต้องบวชใหม่ ถึงสมเด็จพระสังฆราชที่นำที่จะเป็นสามเณรเดิมมา หาได้บวชใหม่ไม่ เมื่อพระสังฆ พวกนี้มีพรรษาเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ ให้อุปสมบทกุฎบุตร ได้แล้ว จึงเป็นหมู่ใหญ่เจริญขึ้นโดยลำดับมา จนถึง

แยกวัดอยู่แต่หมู่เดียวได้ จึงปรากฏเป็นนิกายต่างจากหมู่เดิม เรียกว่าธรรมยุติกาคาม มุทธเหตุ บันดา พระที่แยก เรียกว่า ธรรมยุติกาคามทั้งหมด ไม่มีใครเจริญพรรษาอายุถึงกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดลงมา ก็ยังมี พระเถระนุเถระอื่นหลายรูป พระภิกษุมนูญนี้ หาได้เป็นพระเถระผู้ใหญ่มิถึงในชั้นหลัง ก็หาใช่พระที่มีชื่อ ถึงไม่ ๑๑ ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราช เข้าแปลพระปริยัติธรรม ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทได้ ๙ ประโยค แต่ยังเป็น สามเณร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดทรงดูหลัง ครบถ้วนว่า สามเณร ช่างเลือกเด็ก ๆ ประหลาดอักษรวิญญู แต่รับสั่งให้กรมขุน กิติยาภรณ์ เป็น โยมอุปฐาก นั้น นายกุหลาบ อ้างว่าได้ฟังมาแต่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิติวิเด พระภิกษุมนูญ (เมฆ) ได้ความตาม ที่รู้จักกันมาก ๆ แต่ได้สวน ประกอบกันว่า สมเด็จพระสังฆราช แปลพระปริยัติธรรม ได้ถึง ๙ ประโยค ๙ แต่ครั้งยังเป็น สามเณร แต่เวลานั้นนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวกันว่า วัดมหาธาตุ ครั้งสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) คำนี้ควน พังได้ ด้วยในเวลา นั้น การแปลหนังสือ ได้มีในวัดที่สถิตย์ของท่านผู้เป็นอธิบดีในการนั้น เป็น พัน นอกจากนั้น พี่เขาเป็น ประมาณไม่ได้ ด้วยท่านผู้ ที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่มีแล้ว แต่ นายกุหลาบเล่า ก็ไม่ควรเป็นที่เชื่อถือ เพราะข้อที่ นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเปิดเผยไว้ ในหนังสือสยามประเภทเป็นต้น มีนับไม่ถ้วน ดังจะขอ

แปล ตัวอย่าง นายกุหลาบ อวดอ้างไว้ในสยาม
ประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๑๓ หน้า ๗ ซึ่งหมายเลข
ที่ ๖ ไว้แต่นั้น ว่า นายกุหลาบ ชำนาญใน
ภาษา ละติน แล รู้ภาษาสันสกฤต ครั้นจะให้แปล
หรือ แม้แต่เพียงอ่าน ให้ฟังค่อน้ำ นายกุหลาบ
ก็ไม่สามารถจะรับได้ กล่าวว่าได้เรียน
แปล แต่รู้บางคำ เช่นนี้ จะเรียกว่าชำนาญ
ได้อย่างไร คนจงใจกล่าวเท็จเห็นปานนี้ จะ
เป็นคดีที่เก็บรักษา เหตุการณ์ไว้ ให้คน
ภายหลังให้ต้องแท้ ได้อย่างไร

๑๓ ข้อที่ ๑๓ สมเด็จพระสังฆราชได้อุปสมบท
เป็น นาค หลวง ที่วัด พระศรีรัตนศาสดาราม
แล้ว กลับไปบวชซ้ำอีก ที่มหาสถิตยาราม
ยุติกานันท์ นายกุหลาบ อ้างว่า ได้รู้จาก พระ
ภักตร์ มุขมุนี (เมฆ) บ้าง ได้เห็น ในจดหมาย
เหตุของ พระสมุหเทศาภิบาล (สังข์) ที่พระภักตร์มุ
ขมุนี (เมฆ) บ้าง

ก การที่ อุปสมบท เป็น นาค หลวง นั้น
สมเด็จพระสังฆราช ก็เป็น ตามเนร เบียดญ มี
ฐานะที่จะเป็นได้ แต่ไม่มีใครได้รู้ได้ฟัง มาโดย
ผู้ ที่ นายกุหลาบ อ้าง ก็ไม่มีตัวแล้ว จดหมาย
เหตุ ก็ไม่ใช่ของ มีจริง นายกุหลาบ เอง ก็เป็น
ที่เชื่อถือไม่ได้ ด้วยเหตุที่ กล่าวแล้ว ข้อนี้
ยัง ฟัง เขา เป็นจริง ไม่ได้

ข ข้อที่ ๑๔ กลับไปบวชซ้ำอีก ที่มหาสถิตยาราม
วัด ธรรมยุติกานันท์ นายกุหลาบ กล่าวที่สถิตยาราม
วัด ราชสิริราช การกรรมการให้ นายกุหลาบ อธิบาย
ถึง มหาสถิตยาราม นายกุหลาบ ก็ อธิบาย ถูกว่าสถิตยาราม
ซึ่ง ฟัง นิมิตร ที่ มุม วัด เช่น วัด ราช ประดิษฐ์

แต่ วัด ราช บพิธ แต่ นาย กุหลาบ พิสุตกร ไม่
ได้ว่า สถิตยาราม เช่น นั้น ที่ วัด ราชสิริราช มี ข้อนี้ นาย
กุหลาบ เขา เอา ทั้งสิ้น อันที่จริง ในเวลานั้น
พระสังฆมุนี กำลัง นิยม ใช้ นิตยสาร สถิตยาราม อยู่

ข ข้อที่ ๑๕ กล่าวว่า พระเนกขัมมุนี พระ
เถระผู้ใหญ่ วัด बनเบเน อุปัชฌาย์นั้น นายกุหลาบ
อ้างว่า ได้รู้จาก พระธรรมวิโรจน์ (นก) แล้ว
มา สอบ นายเทียน วรรณ ๗ ก็รับถูกต้องกัน
แม้ พระธรรมวิโรจน์ (นก) เป็น คนเก่าได้เคย
อยู่ใน วัด ราชสิริราช มา นาน บัดนี้ ก็ไม่มี
ตัว จะ สอบ ได้แล้ว จึง ใ้สอน นายเทียน วรรณ ๗
เบิก ความ สด นายกุหลาบ แลอ้างต่อไป ว่า สมเด็จพระ
สังฆราช บอก แก่ นายเทียน วรรณ แต่
คำ เบิก ของ นายเทียน วรรณ ใน วันที่ ๑๑ กับ
วันที่ ๑๔ มีนาคม คอนหมาย อักษร ค ไม่
ควร ฟัง เขา เป็นจริง ด้วยประการ ดัง ค่อ ไปนี้

ก นายเทียน วรรณ กล่าว ว่า นายเทียน
วรรณ ได้เคยเห็น พระเนกขัมมุนี พรรณารูป
ร่าง แด อาการ กิริยา ได้ ครั้น กรรมการ เขา รูป
พระ พรหม เทพจารย์ (รอด) ให้ดู นายเทียน
วรรณ พุตร รับ รอง โดยทาง อ้อม ให้ เข้าใจ ว่า
รูป นี้ แด รูป พระเนกขัมมุนี ถึง มี คำ ขึ้น ว่า รูป
นี้ แม้ รูป พระเนกขัมมุนี นายเทียน วรรณ ก็ ได้
ชื่อว่า ช้ เขา พระเนกขัมมุนี ผู้ ไม่ได้ เป็น
อุปัชฌาย์ บวช ใคร

ข นายเทียน วรรณ กล่าว ว่า พระเนกขัม
มุนี อยู่ วัด เสนาคัน เมื่อ จุดศักราช ๑๒๒๖ ยัง ได้
ตง มา ในงาน ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
สมเด็จพระ ปวเรศวชิริยาภรณ์ ที่ วัดบวรนิเวศ
นายเทียน วรรณ จึง ได้เห็น ตามความที่ รู้ ทั่ว ๆ

กันก็ดี ตามจุดหมายเหตุของพระจันทร์โคจร
 คุณ กับคำของ นายแห่ ประกอบกันก็ดี พระ
 พรหมเทพจารย์ (รอด) เป็นเจ้าวัดเสนาเสนา
 ราม รูปแรก อยู่ที่นั่นมาตั้งแต่ บัญญุเบญจศก
 จตุศักราช ๑๒๒๕ แล้ว ข้อที่ว่าพระเนกขัม
 มณี อยู่วัดเสนาที่นั่นนั้น ไม่จริง

๗ นายเทียน วรรณ กล่าว ว่า ไม่ได้เห็น
 ส้มเค็ญ พระสังฆราช แต่คงอาการนับถือพิเศษ
 แก่พระเนกขัมมณีโดย ส่วนท่านผู้อื่นที่คุ้น
 เคยกัน ท่านยังรำพันถึงข้อนี้คือว่า คำที่ นาย
 เทียนวรรณ กล่าว ว่า ส้มเค็ญ พระสังฆราช รับ
 สั่ง บอกว่าพระเนกขัมมณี เป็น พระอุปัชฌาย์
 ของท่านนั้น พังเอาเป็นจริงไม่ได้ ถ้าจริง
 เวลานั้น พระเนกขัมมณีก็อาศัยเป็นอยู่ นาย
 เทียนวรรณก็อยู่ในสำนัก ส้มเค็ญ พระสังฆราช
 มาหลายปี ก็คงจะให้เห็นท่าน แต่คง อาการ
 นับถือพระเนกขัมมณีเป็นพิเศษ คง ท่านได้
 แต่งเฉพาะ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระ
 พระปอเรศ วิทยาลัยการณ ซึ่งนายเทียน วรรณ
 เล่า บอก คำบอก คำนี้ ผู้เป็นศิษย์

ข้อที่จริง พระเนกขัมมณีที่เป็น ธรรมยุติก
 นั้น มีอยู่แต่รูปเดียว ยังมีผู้เคยเห็นแต่รู้จัก
 อยู่ด้วยกัน มาตาม คำพระพิตพิณย์แต่ คำพระดา
 วัด โสภณวิหาร ผู้เคยเป็น อันเตวาลิก ของ
 พระเนกขัมมณี มาก่อน กับ คำท่าน ผู้อื่น คือ
 กัน พระเนกขัมมณีนั้น ชื่อ กา เกิดเมื่อ ปีชวด
 อัฐศก จตุศักราช ๑๒๗๘ เดิม เป็น มหานิกาย
 อยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม แล้วไป ครอง วัดสัน
 พินธวงวราราม พังเป็น ธรรมยุติก ในชั้น หลัง

ไม่เคยเป็น อุปัชฌาย์ บวชใคร เป็น ธรรมยุติก
 โดยภายหลัง ได้ ตาตักขาท ดีย เวลานั้น
 อายุราว ๕๘ ปี

เพราะเหตุ ทั้งหลายดัง บรรยายมา ข้อที่ว่า
 พระเนกขัมมณี เป็น อุปัชฌาย์ อุปสมบทสมเด็จพระ
 พระสังฆราช ครั้งแรกนั้น ไม่จริง ตามรับสั่ง
 ของ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับคำของ
 พระพิมด ธรรมแต่ พระราชพงษ์ ปฏิพัทธ์ ว่า พระ
 เถระ ทั้งหลาย ในครั้งนั้น รับอุปสมบท กรรม
 กันรูปละหลาย ๆ ครั้ง เพราะหวังจะให้ เป็น
 การ มัน คง แต่ ในเวลาสมเด็จพระสังฆราช มีอายุ
 ครบอุปสมบทนั้น เป็น เวลาที่ใช้ อุปัชฌาย์
 รามัญ พระสุเมธจารย์ (เกิด) ได้เป็น พระ
 อุปัชฌาย์ ของ ส้มเค็ญ พระสังฆราชด้วย รูปหนึ่ง
 พระกรรมวาจาจารย์นั้น ไม่ปรากฏ แต่
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส รับสั่ง ว่า ครั้ง
 พระจันทร์โคจรคุณอุปสมบท เมื่อปีชานโทศก
 จตุศักราช ๑๒๘๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น พระกรรมวาจา
 จารย์อยู่ แต่ทรงส่ง กรมวาจาอุปสมบท
 ท่านด้วย

ข้อนี้ควร พัง ได้ เพียงว่า ส้มเค็ญพระสังฆราช
 ได้ อุปสมบท ในเวลาที่ใช้ อุปัชฌาย์ รามัญ
 มี พระสุเมธจารย์ (เกิด) เป็น อุปัชฌาย์ด้วย
 รูปหนึ่ง แต่เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น พระกรรมวาจาจารย์อยู่
 ๒ ข้อที่ว่า ส้มเค็ญ พระสังฆราช ได้ เป็น พระ
 อมรโมฬีที่ พระราชาคณะ แต่ ได้ ตาตักขาท
 เดียวคราวหนึ่งนั้น เป็นความจริงที่รู้ อยู่ทั่ว ๆ กัน